

Eesti-Soome hargmaise ruumi võimalused ja ohud

Leif Kalev, Tallinna Ülikooli riigiteooria ja riigiõiguse dotsent
Mari-Liis Jakobson, Tallinna Ülikooli üldpolitoloogia lektor
Rein Ruutsoo, Tallinna Ülikooli poliitikateooria professor

Lihtsakoelise väljarändajate tagasimeelitamise asemel vajab Eesti läbimõeldud hargmaisuse poliitikat.

Tänavune rahvaloendus ja ka mitmed algatused on avalikkuse tähelepanu juhtinud Eestist taasiseseisvusajal lahkunud inimestele. Väljaränne on rohkem või vähem inimeste meeli köitnud Euroopa Liidus vaba liikumise rakendumisest alates, sest liikumisvabadus laiendas oluliselt palgatöötajate valikuvõimalusi.

Enamik uuringuid ja arutelusid (Veidemann 2010; Tammaru *et al* 2010) on keskendunud lahkujate või potentsiaalsete lahkujate arvule ning inimeste tagasimeelitamisele (Talendid koju!, Keskerakonna valimiskampaania). Elatusaseme suure erinevuse tõttu on tagasimeelitamine jäänud suuresti retoorikaks ning mitmes Euroopa riigis on kujunenud üsna suured väljarännanud eestlaste (ja laiemalt eestimaalaste) kogukonnad.

Kujunenud situatsiooni pole mõtet vaadata üksnes kui hädaolukorda, vaid selles peituvad ka võimalused. Viimasel kümnendil on sotsiaalteadustes kiirelt esile kerkinud hargmaisuse ehk transnatsionalismi uuringud. Üleilmastumine ehk geograafiliste ja sotsiaalsete piirangute mõju vähenemine tähendab ka seda, et inimesed on üha enam seotud mitme elukohaga, säilitades vanu ja luues uusi sidemeid ning tehes tööd, äri ja poliitikat mitmes riigis.

Hargmaistumine tähendabki üksikisiku võimaluste avarumisest tulenevat elu ja tegevust mitmes kohas korraga. Mõistagi võib see olla rohkem või vähem intensiivne ning sidemete kvaliteet ja tulemid väga erinevad. Võimalik on piiritaguste inimestega sidemeid säilitada, mis rikastab nii nende sealset kui ka siinset sotsiaalset ja materiaalist elu. Küsimus on, kui hästi me neid võimalusi tunneme ja milleks ise valmis oleme.

Nende protsesside mõistmiseks on vaja uurida, mis peitub numbrite taga: uurida inimeste mõtlemist ja tegevust, seda, kuidas piiriülesed sidemed praegu toimivad ning missugused on nende tihendamise võimalused. Siis muutuvad klassikalised rände- ja rahvakultuuriuuringud sotsiaalteaduslikeks hargmaisuse uuringuteks, mida Eestis varem tehtud pole.

Järgnevalt tutvustame üht osa äsja valminud Euroopa Komisjoni rahastatud ühisprojektist Trans-Net – Eesti-Soome hargmaise ruumi uuringut. (Täpsemalt projekti kohta vt Trans-Net 2009; Pitkänen *et al* 2012.) Loodame, et meie uuringu tulemused aitavad kaasa mõjusama uusväljarändajate poliitika kujundamisele Eestis.

Urimuslik taust

Hargmaisuse (*transnationalism*) märksõna all käsitletakse paradigmaatilist nihet nii rahvusvahelistes suhetes kui ka sotsiaalteadustes, ennekõike rändeuuringute kontekstis. 1971. aastal ilmunud Robert Keohane'i ja Joseph Nye teos *Transnational Relations and World Politics* toob rahvusvahelisele areenile sellised toimijad nagu korporatsioonid, rahvusvahelised mittetulundusühendused ning mõnikord suisa üksikisikud. Ühtäkki saab selgeks, et rahvusvahelised suhted on midagi enam kui ainult riikidevahelised suhted

ning toimijaid on nii riigist kitsamal kui ka laiemal tasandil. Ligikaudu samasugune murrang toimus rändeuuringutes 1990. aastail: Linda Basch, Nina Glick Schiller ja Christina Szanton-Blanc (1994) jõuavad raamatus *Nations Unbound* arusaamisele, et arvamus, nagu saaks sisserännanud lihtsalt sulanduda (assimileeruda) või lõimuda (integreeruda) vastuvõtvasse riiki, on rajatud eeldusele, et inimesed asuvad täielikult ühes riigis korraga. Tegelikult säilitavad nad sageli piiriülesed kontaktid lähedastega oma päritoluriigis ning elavad ikkagi korraga kahes reaalsuses, ka siis, kui nad on lojaalsed ja kohusetundlikud kodanikud vastuvõtjariigis. Sulandumise asemele tekib uus kontseptsioon – kohandumine (adaptatsioon).

Neid metodoloogilisi vaatepunkte rakendasime ka Euroopa Komisjoni 7. raamprogrammi projektis, mille pealkirja võiks eesti keelde tõlkida „Hargmaistumine, ränne ja teisenemine: mitmetasandiline rändelise hargmaisuse analüüs” (*Transnationalisation, Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism*; lühidalt Trans-Net). Tegemist oli kaheksa riigi uurimisrühmade ühisprojektiga, mille eesmärk oli selgitada hargmaisuse protsesse ja piiriüleseid sidemeid võrdlevalt neljas hargmaises ruumis, mis moodustuvad järgmiste riigipaaride vahele: Ühendkuningriik ja India, Prantsusmaa ja Maroko, Saksamaa ja Türgi ning Soome ja Eesti.

Andmekogumismeetoditena kasutati intervjuusid (iga uurimisrühm tegi 80 poolstruktureeritud intervjuud vastavates hargmaistes ruumides rändlejatega) ning kirjandus- ja dokumendianalüüsi, et siduda oma tulemusi varasema teabega (viimane oli Eesti-Soome ruumis küll suhteliselt vähetähtis instrument, sest varasemaid uuringuid polnud).

Erinevalt enamikust hargmaisusuuringutest, mis keskenduvad ühesuunalise rändega ruumidele, toimub meie uuritud Eesti ja Soome vahel vilgas liiklus mõlemas suunas. Viimase kümnendi statistilistes rändeandmetes on küll lünki (Tammur *et al* 2009), kuid on teada, et 2010. aastal muutusid Eesti kodanikud Soomes suurimaks välisresidentide rühmaks – Soome statistikaameti andmeil 29 080 inimest (ligi 0,8 protsenti soome kogurahvastikust), peale selle on üle 4100 eestlase saanud Soome kodakondsuse (Statistics Finland 2012). Lisaks spekulatakse veel märksa suurema inimeste hulga üle, kes käivad regulaarselt Soome vahet, näiteks seal tööl (E24, 2010). Eestis on küllaltki arvukas soome kogukond. Eesti statistikaameti andmeil elas Eestis ligi 12 000 Soome päritolu inimest (ligi üks protsent kogurahvastikust), kuid nende hulk on pidevalt vähenenud ja jõudnud 10 500-ni 2011. aastal (vähenemise taga võib olla ka ingerisoomlaste järkjärguline ümberasumine). Sellest tulenevalt oli ka meie uuringus vaatluse all ränne mõlemas suunas – intervjueeriti eestlasi, kes on läinud elama Soome, ning soomlasi, kes on tulnud elama Eestisse; samuti muud päritolu inimesi (nt segaperedest, naturaliseeritud kodanikke) ning inimesi, kes pendeldavad regulaarselt kahe riigi vahel, aga ka kodumaale tagasipöördunud. (Täpsemalt uuringu, tulemuste ja intervjueeritute sotsiodemograafilise profiili kohta vt Jakobson *et al* 2012.)

Rändevood Eesti ja Soome vahel

Eesti ja Soome hargmaisel ruumil on kõik olulised tunnused, mis rännet soodustavad – lühikesed vahemaad ja hea transpordiühendus, erinev maksupoliitika ja palgavahe, keeleline ja kultuuriline lähedus ning rändepiirangute järkjärguline leevenemine (Kivisto, Faist 2010). Nagu öeldud, puuduvad ülevaatlikud kvantitatiivsed uuringud, mis selgitaksid rände motivatsioone ja kulgu Eesti-Soome ruumis. Teatud üldistusi saab aga teha ka Trans-Neti intervjuude põhjal.

Motiivid jagunesid nagu ikka klassikalise kolmiku – töö ja äri, perekond ja lähisuhted ning õpingud – vahel, olid sageli omavahel ühitatavad ning kõige olulisem kriteerium oli siiski töö leidmine. Sageli ühinesid pered alles siis, kui mõlemal täiskasvanul oli võimalik leida samas riigis töökoht. Ent töö tähendus võis olla erinev. Näiteks märkis oskustöoline Urmo (24)¹: ... *mu elu on muutunud paremas suunas pärast Eestist lahkumist. Mul on nüüd töö, korter, auto... [--] Kui ma elaks Eestis, poleks mul midagi, viidates materiaalse heaolu paranemisele.* Ent sageli ja iseäranis kõrgema haridusega respondentide hulgas oli olulisem karjäär, erialase töö leidmine. Asukoht ja keskkond muutus olulisemaks peremigrantide puhul.

Inimeste rändelugusid analüüsid selgus, et erinevalt näiteks India ja Ühendkuningriigi ruumist, kus rändamist nähakse osana üldisest elunarratiivist ja prestiižist (Qureshi *et al* 2012), seondub siin ränne ennekõike päevakohaste vajaduste või avanevate võimalustega. Intervjuude puhul võib välja tuua seitse põhilist nn katalüsaatorit aastatest 1980–2010, mis laheüleseid suhteid oluliselt muutsid:

- turism Soome ja Eesti vahel, mis hoogustus 1980. aastail. Kuigi seda saatsid märkimisväärsed piirangud ja järelevalve, tekkisid paljudel isiklikud laheülesed sotsiaalsed võrgustikud; samuti lõi see eeldused paljudele mittetulunduslikele organisatsioonidele ja institutsioonidele (näiteks ülikoolidele ja kirikutele) piiriüleste sidemete (taas)loomiseks;
- ingerisoomlaste ümberasumiskampaania 1990. aasta paiku, mis võimaldas kõigil, kes suutsid tõendada Soomest põlvnemist, sinna elama asuda. Enamik ümberasujaid elas varem kas Venemaal või Eestis;
- nn varased ärkajad Soome ärimeeste seas, kes lõikasid kasu erastamisprotsessist Eestis 1992. aasta paiku. See tähendas mitmete ettevõtete minekut Soome kapitali kontrolli alla ning lõi eeldused ka hiljem edasiantava teadmuse tekkeks, kuidas uues ärikultuuris toime tulla;
- õppimisvõimaluste avastamine teises riigis 1990. aastate lõpul ja 2000. aastate algul. Tudengite välisvahetused tõid teadmise õppimisvõimaluste kohta teises riigis ning selle tulemusena siirdus Soome õppima Eesti tudengeid (ennekõike kraadiõppureid), kes soovisid spetsialiseeruda Eestis vähem kaetud valdkondadele. Ent ka Soome tudengid avastasid Eesti ülikoolide üsna hea hinna-kvaliteedi suhtega hariduse ning liberaalse vastuvõtupoliitika;
- majanduslangus (*lama*) Soomes 1990. aastate alguses ja teises pooles, samal ajal kui Eesti turg kasvas. Mitmed Soome ettevõtjad avastasid Eesti turu, aga ka ettevõtlussektori laiemalt. Peale selle jõudis Soome riigi ja Euroopa Liidu toel soomlaste ettevõtetesse Eestis ka üha rohkem Soome päritolu tööjõudu;
- 2000. aastate majanduskasv mõlemas riigis konsolideeris hargmaist turgu ning laienemisvõimalust Eestisse otsisid üha uued Soome ettevõtted. Rände poole pealt on see toonud Eestisse ka uut tüüpi töömigrandid – tippspetsialistid ja hargmaistes korporatsioonides tööpostidel roteeruvad keskastmejuhid;
- Eesti ühinemine Euroopa Liiduga 2004. aastal ning Soome tööturu avanemine Eesti tööjõule 2006. aastal tõid kaasa Eesti tööjõu intensiivse liikumise üle lahe; samuti avardusid võimalused teise riiki õppima minna.

Piiratud turismist ühise tööturuni

Seega on Eesti-Soome hargmaise ruumi areng olnud järkjärguline, rahvusvahelises võrdluses ülikiire, viies ainult kahe kümnendi jooksul piiratud turismist ühise tööturuni välja. Samuti on näha, et kuigi Eesti-Soome ruum on hargmaistunud mõlemapoolselt, on kummalgi kaldal olnud selleks oma motiivid.

Samal ajal mõjutab rändekogemust struktuursetele võimalustele lisaks inimese isiklik elukaar. Inimesi ei motiveeri sageli lahkuma mitte üksnes palk, vaid mitme teguri koosmõju – nii on jõudnud Soome ehitajaks näiteks noori erialaspetsialiste, kes oma eelmisel tööol on läbi põlenud, Eestisse Soome väikeettevõtjaid ja spetsialiste, kes on algul tulnud vaid nädalaks „sõbrale appi”, kuid kokkulangevuste tõttu jäänud Eestisse aastateks ning rajanud siia oma kodu.

Arvestada tuleb ka rände kestusega. Intervjuude põhjal võib öelda, et Eesti-Soome ruum on muutunud vähemalt eestlastele järk-järgult paindlikumaks: kui 1990. aastate algul tähendas Soome minek paljudele kaalutlust lahkuda Eestist jäädavalt, siis viimasel aastakümnel väljarännanud näevad oma lahkumist pigem ajutisena. Tõsi, motivaatorit pole tarvis mitte üksnes väljarändeks, vaid ka tagasipöördumiseks, ning võib juhtuda, et inimene leiabki oma järgmise tööpakumise Soomest või hoopis mõnest kolmandast riigist, mis tagasipöördumist taas edasi nihutab. Iseäranis tõenäoline on see välismaale õppima minejate puhul. Kui näiteks marokolastele ja indialastele on tudengiviisa pigem ettekääne pääsuks läände (Virkama *et al* 2012; Qureshi *et al* 2012), siis Eesti-Soome ruumi tudengid rändavad harilikult välja suhteliselt determineeritud õpikavatsusega, lõpetavad õppeasutuse, sageli leiavad töö juba kohapeal ning areneb ka rahvusvaheline suhtevõrgustik. Erandi moodustavad tagasipöördumise puhul Soome sihtotstarbelise stipendiumiga õppima läinud, keda leping kohustab tagasi tulema.

Rändlejate kontakt kodumaaga

Eestis on viimasel ajal aktuaalseks muutunud küsimus: mis tooks talendid koju tagasi? Hargmaisuse kontekstis võiks küsida, mis paneks inimesi hoidma tihedamat kontakti oma päritoluriigiga, ning tõepoolest, mõtlema ka Eestisse tagasipöördumisele. Uuringu käigus küsisime respondentidelt ka nende võrgustike, identiteedi ning tulevikuplaanide kohta, et näha, kui intensiivsele kontaktile need viitavad.

Eesti ja Soome geograafiline lähedus loob üsna head eeldused piiriüleseks mobiilsuseks ning nii-öelda pendelrändeks (*commuting*), mille puhul inimesed elavad põhiliselt ühes, kuid töötavad teises riigis. Ka meie uuringu kontekstis tunnistasid mitmed respondendid, et nende nädal algab ühes riigis, reede õhtul – teinekord varemgi – seilatakse juba teisele poole lahte tagasi. Siiski iseloomustab selline toimimine vaid ühte spetsiifilist rändlejarühma: harilikult on tegemist juba kodumaal pere loonud inimestega (peamiselt meestega), kellest osa on katsetanud ka terve perega teise riiki kolimist, kuid pere on eri põhjustel siiski kodumaale naasnud. Ent teistes rühmades ei kasutatud võimalust hõlpsasti kodumaale pääseda siiski tihti: keskmine koduskäimise sagedus oli kuni kümme korda aastas.

Huvitava avastusena rahvusvahelises võrdluses selgus, et väikesest vahemaast, kõrge internetiseeritusest ja suhteliselt odavatest kõnekaartidest hoolimata ei säilita eestlased ja soomlased teises riigis elades märkimisväärset hargmaist sotsiaalsete suhete võrgustikku. Iseäranis siduva sotsiaalse kapitali mõistes on piiriülesed suhted isegi loiumad kui näiteks Türgi ja Saksamaa vahel. Selgituseks sobib põhjamine individualistlik elustiil, ent see viitab ka suurele pingutusele, mida hargmaise sotsiaalse võrgustiku säilitamine nõuab.

Funktsionaalne sotsiaalne kapital eeldab pidevaid investeeringuid, ennekõike oma aja, aga ka teiste ressursside arvelt. Koolipõlves koos vanematega Soome elama kolinud Marko (28) väitis, et ta isegi väldib oma vanu Eesti sõpru ja tuttavaid, sest Soome kolinuid peetakse rikasteks ja eeldatakse, et Eestis teevad nemad teistele välja. Harilikult eeldab suhete hoidmine lihtsalt rohkem ajaressursse, mida teises riigis võrgustiku loomise või hoidmise kõrvalt investeerida on raske. Samal ajal on sotsiaalsed võrgustikud ennekõike Eestis äärmiselt olulised, nii töö leidmisel kui ka muudes valdkondades, nagu ütles üks end Eestis sisse seadnud soomlane (Magnus, 47): *Eesti on võrgustike ühiskond, kus tutvus on väärtus iseeneses.*

Eestlaste ja soomlaste enesemääratlus oli rahvusvahelises võrdluses üllatavalt primordiaalne (päritolupõhine) – enese eestlaseks või soomlaseks olekut põhjendati harilikult juurte või sünnimaaga, mitte näiteks poliitilise kuuluvuse või kultuuriga. Sageli kõlas parafras laulust „Eestlane olen ja eestlaseks jään”, ka soomlastest respondendid viitasid, et „soomlus on sünnipärane kingitus”. Seega sotsiaalsetest võrgustikest erinevalt on rahvuskuuluvus üsna püsiv seos kodumaaga, mis säilib aastakümneid.

Rohkem raskusi oli rahvuskuuluvuse kirjeldamisega nii-öelda pooleteise põlvkonna rändlejatel ehk nendel perega rännanutel, kes lapse- või noorukieas olid teise riiki elama asunud. Nende puhul on täheldatud teatud laadi identiteedikriisi ka mujal (Soysal 1995; Sert, İçduygu 2010), kuivõrd nad ise seostavad ennast ennekõike selle ühiskonnaga, kus nad elavad ja on sotsialiseerunud, samal ajal näevad neid ümbritsevad inimesed neid pigem teise rahvuse esindajana. Esines ka mitmikidentiteete, iseäranis soomlaste seas, kes nägid ennast mingil määral nii soomlase kui ka eestlasena. Samuti esines mõningal määral riigiülest identifitseerimist, näiteks märkis mõni respondent, et tunneb ennast põhjamaalasena, samuti eurooplasena või maailmakodanikuna. Riigiüleseid identiteete tunnistasid eestlased soomlastest innukamalt, samal ajal kui viimased eurooplaseks oleku pigem välistasid. Nagu ütles üks Soome rahandusspetsialist: *Ma olen soomlane. Ei saa isegi öelda, et eurooplane. Aga vahest tundub mulle, et minu sees elab väike eestlane. See, kes ei saa aru, miks soomlased on valinud just sellise tee, nagu nad on valinud. Miks nad ennast niimoodi karistavad? Ja jõuamegi jälle tagasi maksude ja muu sellise juurde.*

Piiriüleseid identiteete võtsid sagedamini omaks segapäritolu või teistest riikidest pärit inimesed. Tihti iseloomustas neid ka mitmes riigis elamise kogemus. Nii näiteks tunnistas Roman (25), kes peale Soome on õppinud ka mujal ning töötanud mitmes välisriigis: *Ma tunnen ennast indiviidina. Euroopa kodanikuna. Mina olen eurooplane, aga mu vanemad on venelased.*

Rändekavad ja tulevikuplaanid

Küsisime inimestelt ka nende edasiste rändekavade ja tulevikuplaanide kohta. Lühidalt kokku võttes on tagasitulekuga samamoodi kui minekuga: kolimine on sageli sammsammuline ning minekut nähakse esialgu ajutisena (sageli ei osanudki respondendid öelda täpset Soome saabumise aega), kuni avastatakse, et tagasipöördumiseks on hilja. Avastatakse, et vanad võrgustikud on kadunud või ei toimi enam täies mahus, ning et vahepeal omandatud haridus või ühiskondlikud normid ei võimalda enam teise reaalsusega hästi suhestuda. Samuti pelgasid ennekõike end Soomes sisseseadnud eestlased, et neid võidakse hakata kohtlema autsaideritena, väljasttulnutena, millega kaasnevad omad eelarvamused.

Enamik respondentidest jättis oma vastuse avatuks (*ei me ette tea ...*), ehkki pigem seoti oma tulevikku asukohariigiga. Erand olid pendelrändajad ning loomulikult ka juba tagasipöördunud, kellest enamik pidas oma varasemat elukohta pigem ajutiseks. Samal

ajal väljendasid tagasipöördunud (aga ka n-ö pooleteise põlvkonna esindajad) suuremat valmisolekut kolida kolmandatesse riikidesse, ning paljud olid seda ka teinud. Näiteks olid Soomest tagasipöördunud elanud ka Jaapanis, USA-s, Saksamaal, Rootsis, Ühendkuningriigis jm. Sest nagu need respondendid selgitasid, rändekogemus oli neile andnud juurde iseseisvust, julgust ja pealehakkamist. Enamikul neist, kes viitas, et edasised rändekavad pole välistatud, ei olnud siiski väga konkreetseid rändekavasid (Veidemann 2010), kuid motiividena nimetati elukeskkonda – nii ühiskondlikku kui ka kliimatilist –, ning kultuurikogemust, kas isiklikust soovist või lastele mõeldes.

Rändlejad kui kodanikud

Poliitikateadlastena huvitas meid loomulikult ka see, kuivõrd on inimesed poliitiliselt võimustatud ning missugusel määral ja moel nad poliitikas osalevad. Mitmel puhul on tähendanud väljarändamine poliitiliste õiguste kadumist. Näiteks Saksamaale tööle läinud türklastel Saksamaal hääleõigust polnud, ent osalemisvõimalust polnud ka Türgi valimistel, sest Türgi seaduste kohaselt pole võimalik saatkondades või üldse väljaspool Türgi piire hääletada (Sert, İçduygu 2010). Seega tähendab soov kodanikukohust täita vajadust osta lennupilet Istanbuli või puhkusetuusik Antalyasse. Loomulikult on leebemaid variante, sest paljud riigid võimaldavad oma kodanikel osaleda eelvalimistel välisesindustes, aga ka sel juhul tekib vastukäivus, sest inimesel on võimalik kaasa rääkida ennekõike otsustes, mis teda ei puuduta, samal ajal kui oma asukohariigi parlamendis on tema hääl esindamata.

Eesti-Soomes ruumi kontekstis on see muidugi leebem, mõlemad riigid on Euroopa Liidus, hääletada saab saatkondades ja Eesti isikutunnistuse olemasolu korral ka internetis; samuti saavad kummaski riigis registreeritud osaleda vastava kohaliku omavalitsuse valimistel või valida vastava riigi Euroopa Parlamendi liikmeid kodakondsusest sõltumata. Meie uurimistulemused näitavad, et poliitiline valimisõigus võib-olla polegi rändlejatele nii oluline: ainult vähesed Soomes resideerivad eestlased osalesid aktiivselt Eesti valimistel, tuues põhjuseks ajapuuduse või väheste informeerituse Eesti poliitikast, ent osa respondente avaldas ka arvamust, nagu poleks neil õigustki teha otsuseid küsimustes, mis neid otseselt puudutama ei hakka. Samuti oli suhteliselt väike nende hulk, kes Soome kohalikel valimistel aktiivsed olid. Eestis asuvad soomlased olid suhteliselt aktiivsemad valijad, Tallinnas elavaid soomlasi mobiliseeris aktiivselt ka negatiivne kuvand Edgar Savisaarest. Suurem osa vastajatest jälgib mingil määral ka mõlema riigi meediat, kuid harilikult pole see huvi eriti fookustatud ning pigem jälgitakse asukohariigi meediat.

Ilmselt põhjendab Euroopa Liidu kodakondsus ka seda, miks nii paljud intervjuueeritud (144 160-st) olid säilitanud oma algse kodakondsuse. Mitmed Eesti respondendid (iseäranis need, kes olid läinud Soome ajal, kui Eesti oli juba Euroopa Liidus) märkisid, et praeguses maailmas pole kodakondsusel enam erilist tähtsust (*Tegelt pole see Euroopa Liidus enam üldse oluline. Mul ei ole isegi Soome kodakondsust, aga ega ma seda ju ei vaja ka tegelikult.* – Mirjam, 28). Teine rühm nägi kodakondsust kui olulist rahvusliku enesemääratluse instrumenti ning paar inimest isegi kahetses kodakondsuse vahetust (*Selle [Eesti kodakondsuse] alleshoidmine oleks olnud identiteedi mõttes hea, sest nüüd ma tunnen ennast nagu reeturina, tunnen, et olen ära andnud oma juured.* – Külli, 37). Soomlaste seas oli kodakondsuse ebaoluliseks pidajate peamine põhjendus see, et oluline on rahvus, juured ja lojaalsus; ent väga paljud pidasid seda tähtsaks ka turvatunde seisukohalt (*Ma olen Soome kodanik. See tähendab minu jaoks turvalisust. See on nagu kindlustuspoliis.* – Tarja, 47). Siin on loomulikult ilmne seos Soome kui heaoluriigi ning sealsete sotsiaalsete tagatiste vahel; ilmselt võrreldav nähtusega, mida Aihwa Ong (1999) nimetas mugavuskodakondsuseks. Eesti riigi suhtes tundis enamik soomlasi pigem otsest või kaudset umbusku, osalt õhukese riigi suhtes (näiteks pelgasid paljud neist Eesti haigekassasüsteemi, kuigi need, kes selles osalesid, olid sellega väga

rahul), osalt lähtuvalt kokkupuutest Eesti ametnikega riiki tulles (toodi näiteid absurdsetest nõuetest ning põhjendustest, miks neile keelduti enne Eesti Euroopa Liitu astumist elamisluba andmast).

Seevastu Eesti kodanikud tunnistasid enamalt jaolt oma lojaalsust Soome riigile – ennekõike avaldus see deklareeritud seaduskuulekuses ning aususes (mida paljud soomlaslikuks käitumisviisiks nimetasid) või tänutundes riigile, kes on nad vastu võtnud, aga ka auto-, teleka- või üksikisiku tulumaksu maksmises Soome, kuigi samu makse Eestis deklareerides oleks võinud soodsamalt läbi saada. Lojaalsuse avaldumisena toodi välja Soome kultuuri tarbimist või Soome sportlaste toetamist, samuti nende ajaloo paremat tundmist. Nagu ütles üks Soomes õppinud ja töötanud respondent (Heleri, 27): *Ma küll pidasin vajalikuks seda, et ma seal ametlikult maksan makse ehk kui ma naudin selle ühiskonna hüvesid, siis ma ka panustan sinna. Ma ei ole kunagi üritanud kuidagi mõelda, kuidas makse vähem maksta või kuidas oma tulu võimalikult suureks suurendada. Selline soomlaslik suhtumine tuli võib-olla natukene külge. Eks see Soome pakub mulle huvi küll, ma ei saa nendest veel päris täpselt aru. Ma arvan, et see on see, et ma ei saa aru nende ajaloolisest taustast, ja kui mul kunagi on aega, siis ma plaanin ka Soome ajalugu ikkagi õppida.*

Osalus ühiskondlik-poliitilises elus

Üsna suured käärid tulid sisse, kui pärisime intervjuueeritavatelt nende ühiskondlik-poliitilise osaluse kohta – nii valimistel, kodanikuühendustes kui ka muudes aktsioonides. Kuigi Eesti ja Soome on keelelt ning rahvuskultuurilt küllaltki lähedased, siis sotsiaalkultuurilises mõõtnes laiutab nende vahel üüratu tühimik: kui Eesti on ühiskond, kus olulised on isiklikud tutvused ja sõprussuhted, siis Soomes ollakse harjutud ühingulise suhtluskultuuriga – inimesed puutuvad kokku ja suhtlevad mitte üksnes lähemate sõprade ja tuttavatega, vaid väga erinevate inimestega, kellega neid miski ühendab. Nii näiteks väljendasid mitmed soomlasest korteriomanikud (kellest mitmed olid valitud ka korteriühistu esimeheks) nõrdimust selle üle, et ühe maja inimesed omavahel kokkuleppele ei saa või üldse ei suhtle. Üks respondent ei olnud näiteks rahul sellega, et eestlased, kellega ta ühes käsitööringis käib, käivadki seal uusi oskusi omandamas ja harjutamas, mitte suhtlemas ja sidemeid arendamas, ning seetõttu on äärmiselt keeruline eestlastega tutvust teha ning Eesti ühiskonda sulanduda. Seega on kujunenud olukord, kus suurem osa soomlastest osaleb küll mitmete ühenduste töös, kuid suuresti on need soomlaste ühendused Eestis, näiteks Soome ettevõtjate ühendus, Soome naisseltsid, Soome kogodus.

Soomes elavatelt eestlastelt saime küll märksa suuremale osalusele viitavaid andmeid kui varasemad uuringud (Liebkind *et al* 2004, viidatud Järvinen-Alenius *et al* 2010 kaudu), ehkki andmed on kogutud erineva strateegiaga ning ei ole seetõttu võrreldavad. Osalus oli sageli kas lihtsalt formaalne (nt liikmesus ametiühingus) või orientatsiooniga meelelahutusüritustele (nt suvepäevade korraldamine); osalusdemokraatlikke funktsioone kodanikuühendustega praktiliselt ei seotud. Kui soomlased on suutnud Eestis endale organiseerida Soome õppekava järgiva soomekeelse kooli ning Soome ettevõtjate ühenduse liikmed märkisid, et nad on suutelised partneritena läbi rääkima nii Eesti kui ka Soome poliit- ja halduseliidiga, olid eestlaste erialaühendused Soomes üksnes kogemuste vahetamise ja info levitamise kohaks ning aastatepikkused katsed Eesti kool Helsingisse rajada olid liiva jooksnud mõlemal pool Soome lahte.

Hargmaistuv majandusruum

Tavaliselt on just majandusteadlased need, kes üleilmastumist, aga ka hargmaistumist positiivses valguses näevad (Ohmae 1991). Tõsi, nende lähtekoht on ennekõike ettevõtte

vaatepunkt, kellele need protsessid avavad uusi turge ning tootmisressursse. Samal ajal maalivad skeptilisemad autorid märksa süngema pildi sellest, kuidas hargmaistuv maailm pakub soodsamaid tingimusi just ettevõtjatele, kes värbavad tööjõu seal, kus see on kõige odavam, maksavad makse seal, kus need on kõige madalamad, ning elavad seal, kus elatustase (veel) püsib kõrge (Beck 2000). Samal ajal on globaalkapitalismi moonutusi suudetud tasakaalustada just Euroopa Liidus tööjõu vaba liikumise tõttu, mis survestab vaesemate riikide ettevõtjaid ja valitsusi suurendama tegevuste lisandväärtust ja tõstma palgataset.

Uuringus vaatlesime ka hargmaistumise majanduslikku tahku, ehkki küll mitte ettevõtte, vaid üksikisiku seisukohalt. Üks käsitletud teema oli respondendi positsioon tööturul (enamik intervjueeritavaid oli vanuses 20–50 aastat, seega parimas tööeas). Kokkuvõttes võib töötavad respondendid jagada kolme põhilisse töötururühma:

- sinikraed ja teised lihtsamad tööd tegevad inimesed;
- kvalifitseeritud spetsialistid;
- (hargmaised) ettevõtjad.

Esimesse rühma kuuluvad eestlastest respondendid olid läinud Soome kas nii-öelda tagasipöördujate programmiga, tööle, et saavutada paremat elatustaset või lihtsalt toime tulla. Näiteks oli intervjueeritute seas inimesi, kes olid Soome tööle läinud lahutuse, lehestumise või üksikvanemaks jäämise tulemusel või (kas isiklike või käendatud) võlgade tõttu ning Soome tööturg kujutas endast toimetulekuinstrumenti. Enamalt jaolt olid need inimesed hõivatud lihtsama mitteerialase füüsilise tööga, samal ajal kui majandusliku heaolu parandajad tegid erialast tööd. Üldjoontes oli töö leidmine antud rühmale (v.a osa ingerisoomlasi) olnud lihtne ja kiire protsess. Soomlased, keda tinglikult samasse rühma arvata võiks, olid Eestisse saabunud peamiselt pikaajalistele töötutele mõeldud hõiveprogrammide vahendusel. Nad töötavad Eestis peamiselt Soome ettevõtetes, täites harilikult valgekrae ametikohti, näiteks IT-tehnikuna töötades. Kuid intervjueeritute hulgas oli ka näiteks soomlastest misjoni- ja sotsiaaltöötajaid, põetajaid jt, kes olid saabunud teisi kanaleid pidi.

Teise rühma kuuluvad soomlased olid hõivatud strateegilistel eesmärkidel. Nad olid sageli kesk- või tippastme juhid või spetsialistid, kellel pagasis ka varasem rahvusvaheline kogemus. Nemadki töötasid sageli Soome korporatsioonide heaks, ent osa neist oli ka Soome riigi palgal või hõivatud Eesti teadusmahukates sektorites, näiteks ülikoolides. Eestlastest spetsialistid olid Soome tööle jõudnud kas oma rahvusvaheliste võrgustike vahendusel või siis Soomes (ümber) õppides. Iseenesest on paradoksaalne see, et kuigi enamik sellesse rühma kuuluvatest inimestest tunnistas oma tööga seonduvad oskused ja pädevused universaalseteks, mida saab kasutada paljudes riikides, tuli Soomes tööle asuvaltel eestlastel siiski läbi teha mahukas täiendus- või ümberõpe.

Intervjueeritute hulka kuulus ka töötuks jäänuid. Need olid kas ingerisoomlased, kellel oli raskusi Soome tööturuga kohanemisel, või pererändajad, eestlannad, kes olid abiellunud Soomes elava mehega ning kellel oli raskusi pärast lapsehoolduspuhkust taas erialast tööd leida. Põhilised probleemid seonduisidki just erialase töö leidmisega, sest ka neid, kes näiteks algselt Soome suunamise teel töö said, võidi majanduslanguse tingimustes koondada ning Eesti kõrgkoolidiplomiga uue erialase töö leidmine seal osutus võimatuks. Seega tähendas väga paljudele Soomes erialase töö leidmine ümberõpet ja sageli täiesti uue kõrghariduse omandamist.

Soomlased Eesti ettevõtjaskonnas olid siia saabunud Eesti erastamiskampaania ajal võimaluste avanedes või Soomes kestnud *lama* ajal. Eestisse saabunud Soome ettevõtjatel ei olnud harilikult varasemat rahvusvahelist ettevõtluskogemust, osa neist olid lihtsalt erialaspetsialistid (nt ehituse ja projekteerimise vallas), kes siin ettevõtlusega tutvust teinud soomlaste abil oma niši leidsid, paljude trump seisneski kapitalistlikus ühiskonnas saadud kogemustes. Paljud Soome ettevõtjad nägid Eestit kui Metsikut Ida (*Wild, Wild East*), kus reeglid pole veel täpselt paigas ning segadust ära kasutades on võimalik edu saavutada ja tühje nišše täita. Meie intervjuueeritud olid seotud näiteks kergetööstuse või ehitusega või teiste odava tööjõu mahukate ettevõtmistega. Eestlased seevastu ei sukeldunud kohe ettevõtlusse, vaid jõudsid selleni, kui olid end Soomes juba üles töötanud. Erandiks olid need, kes alustasid ettevõtlusega selleks, et endale ise tööd pakkuda. Harilikult tegelesid eestlaste ettevõtted teenuste pakkumisega oma spetsialiseerumisvaldkonnas ning tegevusalad ulatusid juuksurist trasside ehitamiseni ja ilukirurgiani välja. Üldjoontes võib Soome kolinud eestlasi pidada küllaltki ettevõtlusele orienteerituks. Sageli olid nad läbinud täienduskoolitusi, mida pakkus Soome riik sealsete ülikoolide juures, ning saanud ka stardikapitali.

Vajalik on läbimõeldud hargmaisuse poliitika

Eesti ja Soome on ühtaegu lähedased, aga ka erinevad riigid. See on viinud omamoodi funktsionaalse eristumiseni, kus ühes riigis on ühed võimalused ja piirangud, teises teised, ning hargmaises ruumis toimijal on võimalik neist endale kokku panna meelepärane pakett.

Teisalt on selline eristumine muutnud hargmaise ruumi teatud määral ka ebavõrdsete võimaluste ruumiks. Kui põhja-lõuna suunal liikujat toetab riik nii väljaõppel kui ka muude sotsiaalsete garantiidega, siis lõunast põhja poole suundujatel ei piisa kõrgest haridusest ega töökogemusestki – nõutakse märksa rangemate standarditega kohanemist. Selleks et säiliksid piiriülesed sidemed, mis võimaldavad inimestel ka tagasi pöörduda, ei piisa ainult väljarännanu pealehakkamisest, vaid mitme aasta energia võib kuluda hoopis enda tõestamiseks.

Pole kuigi mõistlik märgistada Eesti ja Soome vahel liikujaid isamaareeturite või eluheidikutena. Tegu on sageli ettevõtlike ja võimekate inimestega, kes löövad uues elukohariigis läbi. Suur hulk ei unusta ka oma päritolumaad (ehkki nad ei ole alati rahul seal valitseva elukorraldusega) ja on valmis selle arengusse teatud määral panustama.

Hargmaiseid ruume võib olla mitmesuguseid ning paljus sõltub nende loomus ka sellest, millised on nendega seotud riigid. Hargmaisuse võimalused ei seisne üksnes rahaülekannetes vaesematesse riikidesse, vaid ka teabe ja pädevuste vahetamises, koostööst tekkivas sünergias jms. Eesti-Soome hargmaine ruum pole mitmes aspektis kindlasti võrreldav näiteks Prantsusmaa ja Maroko või Mosambiigi ja Lõuna-Aafrika hargmaise ruumiga. Ent see pole ka päris sama mis hargmaine ruum USA ja Kanada või Põhjamaade vahel.

Olulisem erinevus on see, et esimeste näidete puhul liiguvad inimesed riikidest sõltumata, neid trotsides, teisel juhul on riigid loonud võimalused, et inimeste liikumine oleks võimalikult mugav, ent ka lisandväärtusega. Niisiis vajab edukas riik strateegiat piiriüleseks valitsemiseks. Nagu käesolev uuring näitas, on Soomel see mitmes mõttes juba olemas – Eestit suudetakse kasutada oma tööturu ja majanduse pikendusena, suudetakse pidada läbirääkimisi oma diasporaaga jne. Eestil on aga hulk võimalusi oma positsiooni parandada.

Väljarändajate teemast möödavaatamise või lihtsakoeliste tagasimeelitamisskeemide asemel vajame palju läbimõeldumat ja nende inimeste tegelikku olukorda arvestavat hargmaisuse poliitikat. Nii uutel kui ka vanadel väliseestlastel, aga ka Eestisse sisserännanud välismaalastel on sidemeid, pädevusi ja adekvaatse lähenemise puhul ka valmidust neid kasutada. Hargmaisuse võimaluste edukas kasutamine eeldab sihipärasest tööd, nii reaalse olukorra selgitamise, sobivate tegevuste kavandamise kui ka elluviimise kohta. Üleilmastuvas maailmas on see väikese Eesti arengu oluline ja seni üsna vähe kasutatud ressurss.

¹ Küsitletute identifitseerimiseks artiklis kasutatakse pseudonüüme, kuid märgitakse nende vanus intervjuude tegemise ajal.

Kasutatud kirjandus

Basch, L., Glick Schiller, N., Szanton-Blanc, C. (eds) (1994). Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States. London; New York: Routledge.

Beck, U. (2000). What is Globalization? Cambridge: Polity Press.

E24 (2010). Soomes võib tööl olla kuni 100 000 Eesti elanikku. E24, 26.12.2010. – <http://www.e24.ee/362500/soomes-voib-tool-olla-kuni-100-000-eesti-elanikku/>

Jakobson, M.-L., Järvinen-Alenius, P., Pitkänen, P., Ruutsoo, R., Keski-Hirvelä, E., Kalev, L. (2012). The Emergence of Estonian-Finnish Transnational Space. – P. Pitkänen, A. İçduygu, D. Sert (eds). Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism. Berlin, New York, Philadelphia: Springer, pp 159–206.

Järvinen-Alenius, P., Keski-Hirvelä, E., Pitkänen, P., Kallioniemi-Chambers, V. (2010). Country Report: Finland. – Transnationalisation, Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism. [Käsikiri.]

Keohane, R., Nye, J. (1971) Transnational Relations and World Politics. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Kivisto, P., Faist, T. (2010). Beyond a Border: The Causes and Consequences of Contemporary Immigration. Pine Forge Press.

Ohmae, K. (1991). The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy. New York: Harper Perennial.

Ong, A. (1999). Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality. Durham; London: Duke University Press.

Pitkänen, P., İçduygu, A., Sert, D. (eds) (2012). Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism. Berlin, New York, Philadelphia: Springer.

Qureshi, K., Varghese, V. J., Osella, F., Rajan, S. I. (2012). Migration, Transnationalism and Ambivalence: The Punjab-UK Linkage. – P. Pitkänen, A. İçduygu, D. Sert (eds). Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism. Berlin, New York; Philadelphia: Springer, pp 13–62.

Sert, D., İçduygu, A. (2010). Country Report: Turkey. – Transnationalisation, Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism. [Käsikiri]

Soysal, Y. (1995). Limits of Citizenship. Chicago: University of Chicago Press.

Statistics Finland (2011). Citizenships Granted According to Country of Previous Citizenship 1990–2010. – http://pxweb2.stat.fi/database/StatFin/vrm/kans/kans_en.asp

Statistics Finland (2012). Population. Finland in Figures. Foreigners in Finland. – http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto_en.html#foreigners

Statistikaamet (2012). Rahvaarv rahvuse järgi, 1. jaanuar, aasta. – <http://www.stat.ee/34267>

Tammaru, T., Kumer-Hakuanõmm, K., Anniste, K. (2010). The Formation and Development of the Estonian Diaspora. – Journal of Ethnic and Migration Studies, vol 36, no 7, pp 1157–1174.

Tammur, A., Herm, A., Pungas, E., Rannala, H., Valgma, Ü. (2009). Rändeandmete metoodika ja kvaliteet. – T. Tammaru, A. Tammur, L. Haugas (toim-d). Ränne. Tallinn: Eesti Statistikaamet, lk 5–34.

Trans-Net (2009). What is TRANS-NET? – <http://www.uta.fi/projects/transnet/>

Veidemann, B. (2010). Eesti tööelise rahvastiku väljarändepotentsiaal aastal 2010. Tallinn: Sotsiaalministeerium. – http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/V2ljaanded/Toimetised/2010/toimetised_20108.pdf

Virkama, A., Therrien, C., Harrami, N., & Kadri, A. (2012). Franco-Moroccan Transnational Space: Continuity and Transformations. – P. Pitkänen, A. İçduygu, D. Sert (eds). Migration and Transformation: Multi-Level Analysis of Migrant Transnationalism. Berlin, New York, Philadelphia: Springer, pp 63–102.